

s. dr hab. Tereza Obolevich
Wydział Filozoficzny
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Recenzja pracy doktorskiej
p. mgr Natalii Weremowicz
pt. *Doświadczenie estetyczne w myśli Włodzimierza Sołowjowa*

Włodzimierz Sołowjow słusznie uważany jest za „ojca” filozofii rosyjskiej. Twórczość tego znakomitego myśliciela (w najszerszym znaczeniu tego słowa: filozofa, teologa, publicysty, poety) przyciąga uwagę wielu badaczy zarówno w Rosji, jak i za jej granicami. W ciągu ostatnich dekad jego nazwisko dość dobrze zadomowiło się także w polskiej literaturze filozoficznej. Pomimo nader licznych studiów nie wszystkie aspekty jego myśli zostały wystarczająco opracowane. P. Natalia Weremowicz podjęła się w swej dysertacji niełatwego zadania zbadania estetyki Sołowjowa w jej różnorodnych kontekstach. Autorka nie tylko rekonstruuje estetyczne poglądy rosyjskiego filozofa (co już samo w sobie jest niełatwym zadaniem), ale także rozważa ich założenia w szerokiej perspektywie historyczno-filozoficznej.

Praca składa się z rozbudowanego wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, streszczenia (po polsku, angielsku i francusku; warto by sporządzić również abstrakt w języku rosyjskim), bibliografii, indeksu nazwisk oraz spisu rysunków, schematów i reprodukcji. Struktura pracy jest spójna: poszczególne rozdziały wyznaczają trzy aspekty piękna w twórczości Sołowjowa (ontologiczny, sofiologiczny i mistyczny). We Wstępie Autorka ukazuje sylwetkę W. Sołowjowa, a także prezentuje przedmiot i zakres pracy, stan badań, cel, metodę i strukturę rozprawy. Tezy swe przedstawia przekonująco. Jak zaznacza, „*novum* pracy stanowi argumentacja, przeprowadzona na podstawie ujęcia piękna poprzez zastosowanie antynomii obok metod historycznej, porównawczej i polemicznej” (s. 34). Istotnie, antynomiczność, na którą wskazywał m.in. Florenski, cechują również myśl Sołowjowa. Właśnie uwzględnienie antynomicznego charakteru jego rozważań, a nawet

samej osobowości filozofa jest jednym z ważniejszych czynników pozwalających lepiej uchwycić specyfikę jego myśli estetycznej.

Rozdział pierwszy zatytułowany został „Piękno i uczucie w świetle ontologicznych oraz metafizycznych założeń”. Należało by tu sprecyzować, czym w danym wypadku założenia ontologiczne różnią się od metafizycznych. Autorka przedstawia Sołowjowską koncepcję wszechjedności (jako sposób organizacji rzeczywistości) oraz antropologiczne poglądy Rosjanina, ukazując na tym tle, że jego filozofia „staje się propozycją estetycznego programu przeobrażenia świata, w którym czynnikiem decydującym o przejściu do życia spełnionego, ze strony człowieka, będzie stanowiło doświadczenie piękna w postaci uczucia” (s. 44). Na gruncie teorii absolutu/wszechjedności piękno stanowi „sferę oddziaływania dwóch w pełni przejawionych, przebywających w harmonii istnień absolutnego i innego” (s. 76).

Rozdział drugi poświęcony jest personalistycznemu ujęciu doświadczenia estetycznego w kontekście sofiologicznym. Doktorantka rozpoczyna swe rozważania od wnikliwej prezentacji doktryny przeobstwienia w kontekście historycznym, aby następnie przejść do przedstawienia Sołowjowskiej koncepcji osoby. W tym kontekście piękno jawi się jako „ludzka natura Chrystusa – doskonała harmonia boskiego i naturalnego pierwiastka potwierdzająca wartość cielesności” (s. 96). Autorka zaznacza, że „doświadczenie estetyczne w myśli Sołowjowa jest poznaniem Boga w Jego energiach” (tamże; por. s. 191), powołując się na myśl bizantyjskiego mistyka-hezychasty św. Grzegorza Palamasa. Należy sprecyzować, że sam Sołowjow nie nawiązywał do tradycji palamistycznej, albowiem w XIX-wiecznej Rosji była ona nieznaną (jej odrodzenie nastąpi dopiero w pierwszych dekadach XX stulecia za sprawą o. P. Florenskiego, a zwłaszcza na emigracji w postaci tzw. syntezy neopatrystyckiej zainicjowanej przez o. G. Fłorowskiego i kontynuowanej przez W. Łosskiego i innych myślicieli, najpierw we Francji, a następnie w innych krajach, w tym w Rosji). Temat relacji między Bogiem a człowiekiem Autorka rozwija przedstawiając koncepcję Sofii-Mądrości Bożej będącą jedną z najbardziej doniosłych aspektów twórczości Sołowjowa i nakreślona w szerokiej perspektywie historycznej. Tutaj należy odnotować pewną nieścisłość. Na s. 114 doktorantka pisze, że „w pierwsze połowie XX w. sofiologia przybrała kształt nauki Kościoła bazującej na poświęconych problematyce Sofii opracowaniach autorstwa o. P. Florenskiego oraz G. Fłorowskiego”, tymczasem w tym okresie doszło do potępienia sofiologii głoszonej przez o. S. Bułgakowa (który z kolei był zainspirowany przez o. P. Florenskiego) przez Kościół prawosławny; o. G. Fłorowski był jednym z krytyków filozoficznej koncepcji Sofii, która nigdy nie została oficjalnie uznana

przez Kościół (dyskusje wśród teologów prawosławnych na ten temat trwają do dnia dzisiejszego). Doktorantka wnikliwie przedstawia poszczególne wymiary sofiologii samego Sołowjowa – przy czym nie tylko na podstawie jego wczesnych, *stricte* sofiologicznych prac, ale także późnych utworów. Jednym z aspektów Sofii jest aspekt estetyczny – przejawianie się boskiego piękna w obszarze zdolności ludzkich, i właśnie jemu p. Weremowicz poświęca szczególną uwagę.

W rozdziale trzecim doktorantka analizuje doświadczenie estetyczne w świetle mistyki Sołowjowa. W tym celu przedstawia osobowość myśliciela, jego doświadczenie mistyczne i badania nad mistycyzmem prowadzone przez rosyjskiego filozofa. Doktorantka dochodzi do wniosku, że „«metoda» ascezy Sołowjowa ma za podstawę nie tyle znajomość prawd wiary oraz wynikających z nich kryteriów moralnego działania, co osobistą religijność unaocznioną w odczuwanej jedności z Bogiem” (s. 163). Niejasne są kolejne zdania: „Sołowjowa przykład uczestniczenia w Bogu różni się od sposobów partycypacji wypracowanych przez Kościół. Uczestniczenie uznane przez Tradycję oraz Kościół opiera się na metodzie”, którą p. Weremowicz wyjaśnia następująco: „Do wstąpienia w relację z Bogiem wykorzystuje się skumulowaną, poprzez zastosowanie odpowiednich technik, energię psychiczną aktualnego stanu ducha” (tamże). Prawdopodobnie Autorka ma na myśli praktyki hezychastyczne, a mianowicie Modlitwę Jezusową zakładającą m.in. technikę poprawnego oddychania, jednak bez odpowiedniego komentarza użyte przez nią sformułowanie jest dyskusyjne. Interesujące są rozważania na temat relacji między mistyką a metafizyką w twórczości Sołowjowa, które ukazują, że doświadczenie mistyczne jest zbieżne z doświadczeniem estetycznym.

W Zakończeniu p. mgr Natalia Weremowicz podsumowuje swoje uwagi na temat doświadczenia estetycznego W. Sołowjowa, podkreślając jego ontologiczny wymiar (co widać także na przykładzie koncepcji Sofii) oraz antropologiczny i eschatologiczny aspekt.

Doktorantka dokonała niełatwego zadania rekonstrukcji i analizy poszczególnych wymiarów estetyki Sołowjowa – zarówno jego estetycznej refleksji, jak i doświadczenia estetycznego. W swej dysertacji uwzględniła wszystkie najbardziej wartościowe pozycje dotyczące estetycznej myśli Sołowjowa w językach rosyjskim, polskim i francuskim. Dużą zaletą pracy są także liczne fotografie i schematy, które doskonale ilustrują treść prezentowanych wywodów.

Praca zawiera stosunkowo mało cytatów; Autorka umiejętnie streszcza myśl Sołowjowa, co niewątpliwie świadczy o jej dojrzałości badawczej, aczkolwiek warto by również więcej miejsca oddać słowom samego bohatera pracy. Doktorantka biegle i sprawnie

posługuje się terminologią Sołowjowa, jednak byłoby wielce pożądane, aby „przełożyć” ją na język innych tradycji filozoficznych. Szkoda, że p. Weremowicz nigdzie nie podała istniejących polskich przekładów dzieł Sołowjowa i niektórych prac innych autorów (np.: *Trzy mowy ku pamięci Dostojewskiego*, *Duchowe podstawy życia*, *Wykłady o Bogoczości*, *Uzasadnienie dobra*, *Sens miłości*, *Pojęcie Boga*, *Mickiewicz, O falsyfikatach*, *O upadku światopoglądu średniowiecznego* W. Sołowjowa, a także *Cuda Ewangelii* S. Bułgakowa i *Poznanie Boga w Kościele Wschodnim* P. Evdokimova). Oczywiście, Autorka ma prawo tłumaczyć bezpośrednio z języka rosyjskiego (zwłaszcza jeżeli uważa, że istniejące przekłady zawieja takie czy inne mankamenty), jednak warto przynajmniej przytoczyć istniejące tłumaczenia, co świadczy o dobrej znajomości warsztatu.

Poniżej przedstawię niektóre drobne uwagi natury merytorycznej. Na s. 8 pojawia się informacja, że *Полное собрание сочинений и писем* Sołowjowa (ukazujące się od 2000 r.) opiera się na dwóch wydaniach rosyjskich i wydaniu niemieckim. Należy dodać, że edycja ta nie jest tylko przedrukiem, ale zawiera wiele wcześniej niepublikowanych, archiwalnych prac rosyjskiego filozofa. Imię ukraińskiego filozofa Skoworody brzmi Grzegorz (Hryhorij), a nie Hawryła (s. 22). W tradycji prawosławnej nie używa się określenia „msza święta” (s. 117), lecz „liturgia” lub innych wyrazów. Nie można stwierdzić, że doświadczenia mistyczne A. Szmidt i W. Sołowjowa są „tożsame” (s. 182), ale np. „podobne”, każde bowiem doświadczenie mistyczne jest niepowtarzalne, indywidualne. Pewna nieścisłość wkradła się w streszczenie pracy: doktorantka pisze, że „Oddziaływanie natur Boskiego bytu oraz stworzenia jako współistotnych, w nazewnictwie Ojców jest «boską energią», w której Bóg uobecnia się w stworzeniu” (s. 194), podczas gdy poprawniej byłoby powiedzieć, że takie współoddziaływanie Boga i człowieka jest synergią.

W pracy można zauważyć nieliczne błędy ortograficzne i literówki (np. s. 6: Aksakowym zamiast Aksakowem; s. 7 i 17: Tutczewa zamiast Tiutczewa, s. 8: Szczelkarskiego zamiast Szczyłkarskiego, s. 21: sołowjowskiego zamiast solowjowowskiego). W niektórych przypisach brak odpowiednich prac: na s. 24 w przypisie 104 została przytoczona książka Moczulskiego, podczas gdy w tekście Autorka wymienia Fłorowskiego, a na s. 25, przyp. 119 – pozycja Walickiego zamiast książki *W kręgu idei Włodzimierza Sołowjowa* pod red. W. Rydzewskiego.

Powyższe uwagi nie podważają ogólnej wartości rozprawy, którą oceniam bardzo wysoko. Mają one na celu dopracowanie pewnych mankamentów przed publikacją pracy, sądzę bowiem, że zasługuje na to, aby po redakcji merytorycznej i adiustacji językowej ogłosić ją drukiem.

Podsumowując stwierdzam, że recenzowana praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i stawiam wniosek o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków,
20.08.2013

Henryk O. Koch